

Egy darabka tenger

Több kritikus is megjegyezte már, hogy Tóth Krisztina utolsó kötetei (*Pixel*, *Vonalkód*) után aligha érheti meglepetés az író pályáját követő olvasót azért, mert az idei könyvhétre regény jelent meg a neve alatt. Talán az lett volna fura, ha nem próbálja ki magát ebben a prózai műfajban. A kísérlet persze korántsem azt jelenti, hogy az író- és költőnő végre megírta a maga regényét, s ezzel immár a magyar írók szent kasztjának teljes jogú tagja. Hiszen az utóbbi időkben is egyre több szimpózium, beszélgetés vet számot és számol le azzal a megkövült nézettel, mely szerint a prózaíró pályájának csúcsa a regény, és ahhoz, hogy valakit igazi írónak ismerjenek el, nem elég a novella, hanem bizony meg kell írnia egy regényt. Nos, Tóth Krisztina megírta, ám véleményem szerint nem azért jelent ez fontos állomást a pályáján, mert tessék, itt van végre a regény is, hanem azért mert ez egyszerűen egy remek munka, hibáival, egyenetlenségeivel együtt.

Lassan indul ugyan a történet, és nem túl hálás dolog rögtön az elején megismerkedni Klárimával, de legalább túl is vagyunk a nehezen, és aztán eltűnik egy időre. A többi szereplő is reménytelen szegénységben él, szinte kivétel nélkül, de az ő szegénységük tisztes szegénység, míg a vén bolond szipirtyó már semmivel sem foglalkozik, nem takarít, magára sem fordít nagy gondot; a száját kirúszozza ugyan, de ócska, félretaposott papucsot visel, kibolyhosodott szoknyával. Tökéletesen megbízhatatlan, hajmeresztő történeteket talál ki, nem törődik senkivel és semmivel, és néha gyanús férfiak bukkannak fel körülötte. A lányát, Verát, két éves korában vették el tőle az apácák, mert nem adott neki enni. A könyv elején tehát az ő odvába pillantunk be, abba a pincelakásba, ami tele van zsúfolva mindenféle kacattal és szeméttel, takarítva pedig tán még sosem volt. Egyetlen dologgal foglalkozik, ám azzal mániákusan: az akváriummal, legalábbis mindenhol azzal az ürüggyel rohan el, hogy neki meg kell etetnie a halait. Bár ez „foglalkozásnak” valójában kevés, hiszen a vizet sosem cseréli, a halak sorra döglenek.

A kis Vica tűnik fel még a regény első lapjain a koszos pincelakásban, de a nagymama vele fele annyit sem foglalkozik, mint a halakkal. Az anyáról, Veráról, csak a narrátor egy-egy magyarázó megjegyzéséből értesülünk. A regény nyitójelenetét az idős nő és a kislány kettőse alkotja, s ez aztán egy olyan jelenettel ér véget, melynek valódi jelentőségére majd csak később derül fény: amikor elpusztul az utolsó, Edu nevű hal is, a vénasszony felszámolja az akváriumot, hiszen a „víz nehéz, rossz szagot árasztott, mint valami évtizedek óta lassan erjedő miazmás mocsár” (40). Ez a lassan erjedő, miazmás mocsár voltaképpen maga az élet, a háborút követő és az ötvenes-hatvanas évek proletárélete, ez a nyomorúságos, állott, poshadt víz, melyből lassan kipusztul minden. És ekkor lép színre a regényben Vera.

A jólelkű Edit viszi magával haza az apácáktól az árvaházból a kicsi és zsúfolt angyalöldi lakásba. Neki nem született gyereke, és valahogy megesett a szíve a csendes és félszeg kislányon. A szoba-konyhán így már négyen osztoznak: Edit néni, Jóska bácsi, a bolond hűg, Edu (az ő nevét viseli az utolsó hal az akváriumban) és egy időre hozzájuk költözik az artista Czujka fivérek ágybérletbe. S innentől kezdve kiszélesedik a történet, több ága-boga lesz, és lassan kirajzolódnak az olvasó előtt a Rákosi- majd a Kádár-rendszer hétköznapijai.

A család, ahová Vera került, több vonatkozásban sem tekinthető átlagosnak. Először is, zsidó családról van szó, akik még ápolják a hagyományokat. Edit néni kopasz, aggályosan figyel arra, hogy külön tárolja a húsos és a tejes edényeket, pénteken napszálltakor felhagy a munkával, és ha azon kapja a párját, hogy szalonnát evett, akkor kipucoltatja vele a száját. A szalonna még a pálinkánál is nagyobb bűn. Nem ortodox zsidók, de a vallásnak van szerepe az életükben. S itt rögvest fel is merülhet a kérdés, hogy miért zsidó család szerepel a történetben, ha egyszer zsidóságuknak végső soron nincs kitüntetett szerepe. Éppen csak kicsit mások, mint a többiek, s éppen csak annyit különböznek a környezetüktől, hogy attól

voltaképpen még ugyanolyanok: egy többé-kevésbé átlagos szegény magyar család, amiből 12 egy tucat, csak éppen ők történetesen zsidók. Ez a „történetesen” hitelesíti magát a történetet, no meg persze az, hogy a narrátor meglehetősen tájékozott a korabeli viszonyok között.

Talán a mai olvasó számára furcsa lehet, hogy még csak pár évvel a Holokauszt után Edit néniék alig-alig foglalkoznak a történetekkel, mint ahogyan a politikával sem. Arra azonban van néhány példa a regényben, hogy a korabeli magyar társadalom hogyan vélekedik a zsidókról – ez viszont a mai olvasó számára sem lehet meglepő, hiszen ugyanazok a szövegek, előítéletek hangzanak fel, amelyek napjainkban is, csak éppen kicsit más hangszerelésben. Meglehetősen groteszk például az a jelenet, amikor Edit néni először viszi el a kis Verát a hitközségi irodára, ahonnan az ebédet hordják (Edu adagját, amin azonban az egész család osztozik). Az egyik nő kérdegeti a kislányt, ahogyan a felnőttek szokták a gyerekeket, hogy például szereti-e a rizslevest és szereti-e a zsidókat. A gyerek most nagyon ki akar tenni magáért, hiszen eddig hallgatott, mint a kuka, és meg sem mert szólalni, ha kérdezték, most azonban dől belőle a szó: „a zsidókat ő nem szereti, mert azok mind bűdösek és vörös a hajuk, aztán hozzátette, hogy verset is tud mondani. - Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó – szavalta büszkén. Imádkozni nem tud, ő csak a Pártban és Rákosi Mátyásban hisz, aki az ő megmentője” (57). Ezt a tudást az intézetben szedte fel a többiekől, akik aligha pusztán egy partikuláris különvéleményt fogalmaztak meg.

A másik dolog pedig, ami miatt a család más, mint a „normális” családok, a hűg, Edu fogyatékosága. A karjára számok vannak tetoválva, és vélhetően a világgal szembeni teljes közönyének köszönhető, hogy túlélte a koncentrációs tábor. Önmagát többé-kevésbé ellátja ugyan, de csak a nővére egyszerű utasításait követi, ám a társadalomban már nem boldogul, és teljesen vegetatív életet él. Nagyon kövér, lomha, sánta, csúnya, félkegyelmű. Savanykás izzadságszagot áraszt, és hihetetlen munkabírása van. Nehéz ezt a két faktort figyelmen kívül hagyni, de mindenen kívül, avagy ezekkel együtt egy teljesen átlagos magyar családról van szó. Érdekes megoldás, hogy a család vezetékeve csak akkor derül ki, amikor felbukkan Klárimama a bérház udvarán, és Weiningeréket keresi.

A regény egyik, legalapvetőbb rétege a túlélés korabeli technikáit és stratégiáit veszi számba, és ezekről elképesztő tudással rendelkezik. Minden titkok és praktikák tudója a regényben Edit néni, aki minden helyzetet megold, minden körülmények között talpon marad és viszi a hátán az egész családot. Amikor befogadnak egy éhenkórász mutatványos testvérpárt a lakásba ágybérletbe, akkor szerez a kórházból két vaságyat, és azokat állítják be nekik. A konyha elfoglalása viszont azzal a kényelmetlenséggel jár számukra, hogy innentől kezdve a szobaablakon tudnak csak kimenni a folyosó végén levő WC-re, sőt, a kislányt ki is kell emelni, valamint Edut is be kell fogadniuk a szobába, ahol így már négy ember alszik. A pénzre viszont égetően szükségük van, így kénytelen vállalni a bérlőkkel járó kényelmetlenségeket.

Vagy egészen furcsa helyzet az, amikor Edit néni télre befekteti a kislányt a Péterfy Sándor utcai kórház gyermekosztályára, mert ott legalább jó meleg van. Edu is ott dolgozik, a hajat takarítja, meg az osztályon segít ezt-azt. A gyerek onnan jár iskolába, ott tanul, és nézi végig a beteg gyerekek küszködését az életért, vagy olykor haldoklását. Nem éppen gyerekeknek való élmény, de a szükség erre is rákényszerítette őket. Mint ahogyan arra is, hogy otthon a két nevelőszülő között legyen a kislány fekhelye, és csak sokkal később lesz külön ágya. Sajat, rá szabott ruhája pedig csak akkor, amikor már felnőtt nő, egészen addig kinyúlt, foltozott, kopott ruhákban jár, mint a család minden tagja.

Edit néni azt is megoldotta valahogyan, hogy meg tudja venni Vera születésnapjára a szomszédasszony által árult különlegesen szép babát, amit a Szovjetunióban tanuló lánya hozott haza. Nagy nehezen sikerült összehoznia az árát, de meglett. Ez, és sok apró jel mind arra utal, hogy a házaspár magáénak tekinti a kislányt, éppúgy a gondját viselik, mintha a

saját gyermekük lenne. Nem éreztetik vele, hogy befogadott, hanem teljes jogú tagja a családnak.

Aztán újabb emberek tűnnek fel, amiktől végképp szétszilárdodik a család maradék homogenitása is. Hiszen már az alapképlet sem egyszerű: a félkegyelmű hűg, az örökbe fogadott kislány és a házaspár eleve olyan családot alkot, amelyben szinte mindenki valamilyen máságot képvisel, eltér a papírformától. Aztán erre még egyszer csak feltűnik Vera valódi anyja, Klárimama, aki aztán időről időre megjelenik pénzt kunyerálni. Valamint beházasodik a családba Lajos, a vállalkozó kedvű esztergályos, aki teljesen más életfelfogást és stílust képvisel. Szinte mindenki különbözik mindenkitől, és akkor még nem is vettük számításba azokat a szinte családtagnak számító ismerősöket, barátokat, akiknek mindnek megvolt a maga bonyolult története.

Ott volt példának okáért Gabi bácsi, az egykori angol-német szakos tanár, aki az úgynevezett Diogenészfalván lakott, egy egykori nyaralótelepen, ahol hajlék nélkül maradt emberek húzták meg magukat. Az öregúrnak a régi életéből csak egy ebédlőasztal és hat szék maradt meg: három a feleségének és a két gyereknek, kettő a szüleinek és egy a hűgának, akik mind odavesztek a háborúban. Két különböző túlélési stratégia találkozik, amikor Edit néni kimegy egyszer hozzá tanácsot kérni, aki szintén érintett a háborús veszteségekben. Ő azonban nem szeretett ilyesmiről beszélgetni, nem is tartotta illendőnek, és az egész elintézte azzal, hogy más világ van, és kész. Gabi bácsi azonban a halottaival élt, és még akkor is magával hurcolta a hasznavehetetlen bútorokat, amikor egy egészen kis lakásba került. Aztán öngyilkos lett. Vele szemben Edit néni eltemette a halottakat, és minden energiáját a mindennapok túlélésére fordította.

Egyszóval valójában mindenki különbözik mindenkitől, ami önmagában nem meglepő, hanem sokkal inkább egy méretes közhely, de van az embernek mégis egy olyan érzése, hogy ez a különbözőség egy kicsit csinált. Hogy a szereplők nem első sorban saját magukat képviselik, hanem egy típust. Lajos a bunkó vállalkozó. Edit néni az örök háziasszony, aki a jég hátán is megél. Vera a tökéletesen átlagos, jobb életre, gazdagságra vágyó lány. Sőt, a bolond Jenőke története is illusztratív, már-már didaktikusan az: megtudjuk róla, hogy még 18 éves sem volt, amikor önként jelentkezett katonának, és élvezettel hajtotta végre a parancsot, amikor tüzelnie kellett a falhoz állított emberekre: „ott, a januári utcasarkon érezte magát először igazi férfinak” (232) – ez meglehetősen sablonos kommentár.

A regény bővelkedik a röpké kitérőkben, amikor a narrátor bámulatos kézügyességgel skiccel fel egész emberi sorsokat egy-két bekezdésben. Például Benkő doktorék története, akik végül leléptek külföldre, vagy Marika sorsa, akit a Szovjetunióban félrekezelt terhessége alatt, elvesztette a babát, és már sosem lehetett gyereke. Nagyon sok sors kavarg egymásba ebben a könyvben, mindegyik különböző, ám mégis mintha valamennyi variáció lenne egy témára, nevezetesen arra, hogy milyen volt az élet az ötvenes-hatvanas évek magyarországi diktatúráiban, ez pedig az élet sokféleségét beledobozolja a reménytelenség egyformaságába.

Mert itt úgy kell élni, ahogyan nem lehet. A háború túlélőiként és egy új rendszer foglyaiként. Ahol a kölcsönös gyanakvás és bizalmatlanság uralkodik, a besúgás viszont virágzó intézmény. A szomszédék lánya, Marika jelenti fel Weiningeréket, amikor véletlenül észreveszi, hogy Edun terhesség-megszakítást hajtottak végre. Az, hogy ki lehetett az apa, aki kihasználta a szerencsétlen nő tudatlanságát és kiszolgáltatott helyzetét, Edit néni kívül senkit nem érdekelt, a bíróságon sem. A nők vétettek a szocialista államrend ellen, áthágták a szocialista erkölcsöt, ezért meg is fenyegették őket, hogy elveszik tőlük a kislányt, elvégre nem nevelkedhet ilyen erkölcsi fertőben. A kislány innentől kezdve olykor bepisilt éjszakánként.

Jó lett volna többet megtudni arról, hogy Vera végül is mit látott meg Lajosban, amiért feleségül ment hozzá, és hogyan érzett akkor, amikor már világos volt, hogy a házasság nem

működik. Csak néhány elszórt utalást olvashatunk a regényben, hogy Vera menekülni akart a szegénységből, az állandóan ételszagú lakásból, ahol együtt kellett élnie Eduval, aki nyilván nem a legkellemesebb lakótárs. A házasság tehát menekülési útvonalat is jelentett, de érzelmekről alig tudunk meg valamit. Az azonban hamar kiderül, hogy a választás nem volt a legszerencsésebb, Lali ugyan bizonyos szempontból ügyes és törekvő, megtalálja azt a piaci rést, ahol sok pénzt tud keresni, másrészt azonban a törtető és bunkó magyar vállalkozó prototípusa. Hamar világossá válik, hogy a két ember nem való egymáshoz, s Lalit még ellenszenvesebbé teszi az, ahogyan a feleségével beszél és bánik. Vera szeretetlenségben él, a házassága csalódást okozott, amiért a gyermeke sem kárpótolja. S ráadásul szülés után ismét csak azt kell megélnie, hogy Edit néni is és a saját anyja is folyton kioktatják, és segítség ürügyén befurakodnak a lakásába, az életébe és a saját elképzeléseik szerint akarják azt alakítani.

Igazából senki sem boldog a regényben. Talán csak a vegetatív életet élő Edunak van három jó éve Edit néni és Jóska bácsi halála után. Akit nem a háború nyomorított meg, azt a Rákosi-rendszer, az 56-os megtorlások, majd a Kádár-rendszer. A tiltott abortuszt végrehajtó orvost öt év szabadságvesztésre ítélték, az egyik Czujka-fivért a határőrök lőtték le. Aki pedig nem konfrontálódott közvetlenül egyik vagy másik rendszerrel, az csendesen tűrte a mindennapok megpróbáltatásait. A csendes reménytelenség regénye ez a történet, a feloldás és kitörés lehetősége nélkül. Minden élet piszkosszürkévé fakul, minden sors kálváriává nyomorodik. Nincs boldogság, nincs jókedv, de még humor is csak elvétve. Csak az egyszínű, zsírszagú szürke – ami ebben a mennyiségben már-már elviselhetetlen, és egyhangúvá teszi a történetet.

Piroska Tóni sem lesz boldog, aki Diogenészfalváról Amerikába emigrált, és reménytelenül szerelmes abba az ideálba, akit történetesen Vera testesít meg. És Lali sem boldog, pedig megy az üzlet, senki, de senki nem boldog, mintha ezek az emberek egyszerűen nem értenének a boldogsághoz. Jóska bácsi az egyetlen, aki valamit megérez, és rájön, hogy a boldogságot tanulni kell és tenni kell érte.

Amikor egyszer fel kellett mennie Benkő doktorékhoz, akkor feledkezik bele a frissen vásárolt akvárium látványába. „Egy darabka tenger” – kommentálja az orvos az élményt, amit a víz és a halak nyújtanak. Ettől fogva Jóska bácsi nem tudja kivenni a fejéből, és elhatározza, hogy török-szakad, ő is szert tesz egyre. Edit néni képtelen megérteni ezt a vágyat, sőt, bolondnak is tartja a férjét. Ő azonban nem zavartatja magát, hanem komoly energiákat fektet az akvarisztika tanulmányozásába, és lassan, darabról-darabra össze is szerel egy akváriumot. Kitartóan halad, lépésről lépésre tervének megvalósításában, először az üveglapokat szerzi be, gittet gyúr hozzájuk, növényeket telepít, majd következik a végső lépés, a fő attrakció: a halak. Ezeket is megfontoltan, körültekintően válogatja ki, befőttes üvegben viszi haza őket – azt azonban már nem éri meg, hogy lássa őket az akváriumban úszkálni, mert a legutolsó lépés előtt szélütést kapott és meghalt. Talán ő álmodott legnagyobbat az összes szereplő közül, ő küzdött a legkövetkezetesebben ezért az álomért, de beteljesedésben már neki sem lehetett része. Az akvárium ezután került Klárimamához, aki hagyta lepusztulni, majd végleg felszámolta.

Az akvárium, „egy darabka tenger” a szabadságot szimbolizálja, egy jobb, méltóbb élet lehetőségét, mely azonban elérhetetlen. Egy másik értelemben viszont maga a regény az akvárium, amelyben a nyájas olvasó úgy követi a szereplők sorsát, mint a tekintetek a halak mozgását a vízben, csak ez persze nem olyan kellemes és meditatív élmény. Sőt, ez az akvárium már nem is Jóska bácsi álmaként létezik, hanem Klárimama valóságaként: piszkos, poshadt vizű, tartályként, döglött halakkal. Ahogyan az 50-es, 60-as években élni lehetett.

A történetet egy mindentudó elbeszélő meséli el, aki igyekszik minden egyes apró részletről számot adni, még arról is, hogy kinek éppen mi jár a fejében - kivéve a szereplők lelki életét, ami miatt az olvasónak hiányérzete lehet. Fentebb már volt szó arról, hogy Vera

érzelmei, motivációi is homályosak a házasságára vonatkozóan, de jó lett volna többet megtudni legalább Edit néni és Jóska bácsi belső életéről is. Így a szereplők valóban olyanok, mintha üvegfal mögül bámulnánk őket, ahogyan egy lepusztult akváriumba zárva vergődnek. Az elbeszélő nyelve szenvtelen, távolságtartó, egyszerű és valamelyest hasonul a közeg nyelvéhez. Ilyen szavakat például, hogy „mokett” vagy „ripácsás” ma már alig használunk, már-már kuriózumnak számítanak. A narrátor csak néha-néha enged meg magának egy-egy személyesebb kommentárt, állásfoglalást, inkább arra szorítkozik, hogy minél alaposabb tudósítson erről a világról. Talán ezért választotta az egyenes vonalú elbeszélést is, amit csak az elején kavar meg kicsit az időrend felborítása, de miután megismerkedtünk a kis Vicával és Klárimamával, visszatérünk a történet elejére, és onnantól már nincs több ugrás az időben.

Kisebb-nagyobb egyenetlenségei, hibái ellenére is nagyon szerethető ez a regény. Nem csak élvezhető, hanem szerethető, hiszen nyelvében és hangulatában is egy olyan világot tár fel a maga szinte érzékelhető, hús-vér mivoltában, ami még nem is olyan rég tűnt el - bár nem maradéktalanul, hiszen a nyomai még fellelhetők külvárosokban vagy belvárosi lerobbant negyedekben. A szegénység maga érzéki tapasztalatként jelenik meg a történetben: szaga van, befolyást gyakorol az emberi test állapotára, a lakókörnyezetre, a szem elé kerülő látványokra, a hangokra és zajokra, az ízekre, amit az olcsó ételek nyújtanak és a tapintásra is. A történet voltaképpen a szegény, kispolgári élet össz-érzéki megjelenítése Budapesten, a maga ismerős otthonosságában.